

ΗΠΕΙΡΟΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΞΥΓΓΡΑΜΜΑ
ΙΔΡΥΘΕΝ ΚΑΙ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ
ΠΡΟΝΟΙΑ, ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΞΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΒΛΑΧΟΥ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ, ΔΕ ΤΩΝ ΗΠΕΙΡΟΤΩΝ
ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΒΙΖΟΥΚΙΔΟΥ
ΕΝ ΒΕΡΟΛΙΝΩ,
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΝΑΓΝΟΣΤΟΠΟΥΛΟΥ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΛΚΙΒΙΑΔΟΥ ΚΟΝΤΟΠΑΝΟΥ
ΕΝ ΙΩΑΝΝΙΝΟΙΣ

ΕΒΡΑΒΕΥΘΗ ΥΠΟ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΝ ΙΩΑΝΝΙΝΟΙΣ
ΕΝ ΤΗ ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΙ

ΕΤΟΣ ΟΓΔΩΘΟΝ
1933

**Ο ΛΑΡΙΣΗΣ-ΤΡΙΚΚΗΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ Β΄ Ο «ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ»
Ο ΧΛΕΥΑΣΤΙΚΩΣ ΕΠΙΚΛΗΘΕΙΣ «ΣΚΥΛΛΟΣΟΦΟΣ»
(1541-1611)**

ὑπό

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος.

Ὁ Μητροπολίτης Λαρίσης-Τρίκκης Διονύσιος β΄, ὁ «Φιλόσοφος», γνωστὸς μᾶλλον διὰ τοῦ ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν καὶ τῶν κατηγόρων αὐτοῦ ἀπονεμηθέντος εἰς αὐτὸν χλευαστικοῦ ἐπιθέτου «Σκυλλόσοφος» γενόμενος παρεξηγήθη καὶ ἠδικήθη ἐν τῇ ἱστορίᾳ, διότι μονομερεῖς καὶ παρ' ἐχθρῶν προερχόμεναι πηγαι καὶ μαρτυρίαι περὶ αὐτοῦ διεσώθησαν.

Ὁ Διονύσιος ἠγήθη δύο τολμηροτάτων κατὰ τῶν τούρκων Ἐπαναστάσεων, ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Ἠπείρῳ, «πρωτοστάτης οὕτω

γενόμενος τῆς μακρᾶς σειρᾶς τῶν ἡρώων καὶ μαρτύρων, οἵτινες προῆλθον ἐκ τῶν τάξεων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας καὶ κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ περὶ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος, πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς πατρίδος»¹. Ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἐπέτυχαν αἱ ἐπαναστάσεις ἐκεῖναι, ἡ μνήμη τοῦ Διονυσίου ἐβαρύνθη ὑπὸ δεινῶν κατηγοριῶν, ἡ καθόλου δὲ αὐτοῦ ἐκκλησιαστικὴ καὶ λοιπὴ δρασίς παρεδόθη εἰς λήθην, ἄγνωστος, δυστυχῶς, παραμείνασα καί, τούτου ἕνεκα, «προβληματικὴ» ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις

1) Σπ. Λάμπρου, Σελίδες ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν Ἰωαννίνων, «Νέος Ἑλληνομνημων», ΚΑ΄, 1927, σ, 344.

εἰσέτι οὐσα², ἀποτελοῦσα δὲ «σκοτεινότετον σημεῖον τῆς νεωτέρας ἱστορίας καὶ περιεργότετον ἅμα»³. Μὴ διασωθείσης βιογραφίας τινὸς τοῦ Διονυσίου ἢ θετικῆς ἐκθέσεως, αἱ κατ' αὐτοῦ ἐκτοξευθεῖσαι κατηγορίαι ἀπειτέλεσαν παράδοσιν, συνοδεύουσαν εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεὰς τὴν μνήμην τοῦ ἔθνομάρτυρος Ἱεράρχου ὑπὸ τὸ γλευαστικὸν ὄνομα τοῦ «Σκυλλόσοφου», τὸ ὁποῖον ἐπαναλαμβάνεται, ἐνῶ ὑπὸ τῶν συγχρόνων του ἐγνωρίζετο ὡς Διονύσιος ὁ «Φιλόσοφος».

Πηγὰὶ τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τοῦ Διονυσίου.

α) Μεταξὺ τούτων ὑπάρχει ἐπίσημός τις ἄλλ' ἐναντίον τοῦ Διονυσίου στρεφόμενη, χρονολογικῶς δὲ πρώτη, πηγή, τὸ «*ὑπόμνημα τῆς ἐκλογῆς τοῦ μεγάλου πρωτοσυγκέλλου Θεωνᾶ εἰς Μητροπολίτην Λαρίσης, ἐπὶ διαδοχῇ τοῦ ἐκπιώτου γενομένου Διονυσίου*»¹. Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο συνετάχθη τῇ 11 Μαΐου 1601, ἐπὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ματθαίου β', τὸ δεύτερον πατριαρχοῦντος (1598 - 1602), οὐχὶ δὲ μόνον ἢ ἐπιγραφή, ἀλλὰ καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ μαρτυροῦσιν ὅτι δὲν πρόκειται, ὡς ὑπὸ πολλῶν ἐπιστεύθη, περὶ καθαιρέσεως τοῦ Διονυσίου καὶ ἀπογυμνώσεως αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἀξιώματος. Τὸ ὑπόμνημα ἀναφέρεται εἰς τὴν δρᾶσιν τοῦ Διονυσίου ὡς Μητροπολίτου Λαρίσης καὶ εἰς τὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλικῆς Ἐπαναστάσεως, ἣν οὗτος ἐκήρυξεν ἐν Τρίκῃ. Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, ἕξ μῆνας μετὰ τὴν φυγὴν αὐτοῦ ἐκ Θεσσαλίας, ἐθεώρησεν αὐτόν, συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνας, ἐκπιωτον τοῦ Μητροπολιτικοῦ θρόνου, ἐπὶ ἐγκαταλείψει τῆς θέσεώς του, πρόσβη δὲ εἰς ἀντικατάστασιν αὐτοῦ διὰ τοῦ Μ. Πρωτοσυγκέλλου τοῦ Πατριαρχείου Θεωνᾶ, ἐκλεγέντος Μητροπολίτου Λαρίσης. Τὸ ὑπόμνημα περιέχει σπουδαίας νύξεις περὶ τοῦ Διονυσίου καὶ τῆς Θεσσαλικῆς αὐτοῦ ἐπαναστάσεως.

β) Τὴν κυριωτέραν δὲ πηγὴν πρὸς γνῶσιν τῶν κατὰ τὸν φιλοπάτριδα Ἱεράρχην Διονύσιον καὶ τὴν Ἡπειρωτικὴν αὐτοῦ Ἐπανάστασιν ἀποτελοῦ-

2) *Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως*, Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος», Παράρτημα τοῦ ΙΖ' τόμου, 1886, σ. 46.

3) *Β. Μυστακίδου*, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν Ἰωαννίνοις Σχολῶν, Ἔσπερις τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός» τομ. Ι' 1886, σ. 185.

1) Ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» Κωνσταντινουπόλεως, Β', 1882, 2, 780. Πρβλ. *Α. Σάργου*, Μαξίμου Ἱερομονάχου Πελοποννησίου, Σηλιτικὸς κατὰ Διονύσιον τοῦ ἐπικληθέντος Σκυλλόσοφου καὶ τῶν συναποστησάντων αὐτῷ εἰς Ἰωάννινα ἐν ἔτει 1611 μετὰ σχετικῆς εἰσαγωγῆς, Περιοδ. «Ἡπειρωτικὰ Χρονικά» ἔτ. Γ', 1928, σ. 178-179. Ἰωαννινοῦ, Μητροπολίτου Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν, Ὁ Ἱερομόναχος Σεραφεὶμ ὑπῆρξε πράγματι Ἀρχιεπίσκοπος Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου ; Ἐν Ἀθήναις 1931, σ. 910-

σιν οἱ λόγοι καὶ αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Μαξίμου Πελοποννησίου, δεινοῦ κατηγόρου τοῦ Διονυσίου.

Ὁ Μάξιμος ὑπῆρξεν εἰς τῶν λογιωτέρων Ἑλλήνων κληρικῶν τοῦ τέλους τοῦ ιστ'. καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ιζ'. αἰῶνος, ὑπηρετήσας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἀλεξανδρείας ὑπὸ τὸν Μελέτιον Πηγᾶν (†1601), οὗτινος καὶ μαθητῆς ὑπῆρξε, καὶ τὸν διαδεχθέντα αὐτὸν Κύριλλον Λούκαριν († 1638). Τῷ 1608 εἶχεν ἀποστείλει αὐτὸν ὁ Κύριλλος Λούκαρις, Πατριάρχης ὧν τότε Ἀλεξανδρείας, εἰς περιοδείαν πρὸς συλλογὴν βοθητῶν ὑπὲρ τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας, ἀλλὰ συλληφθεὶς ὁ Μάξιμος ὑπὸ τῶν πειρατῶν, ἀπώλεσε πᾶν ὅ,τι εἶχε συλλέξει μετὰ τινῶν βιβλίων, ἀπήχθη δὲ εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἀπελευθερωθεὶς ἐλύπησε τὸν Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας διὰ τῶν δυστροπιῶν αὐτοῦ ἐπεζήτησε δὲ νὰ καταλάβῃ καὶ τὸν Ἀρχιεπισκοπικὸν Ὀρόνον τοῦ Σινᾶ. Ἴσως δὲ ἔνεκα τῆς ἀποτυχίας του, διέκειτο ἔκτοτε δυσμενῶς πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς, ὡς καταφαίνεται ἐξ αὐτοῦ τοῦ «Στηλευτικοῦ», ἐκ τῶν προομιῶν τῶν ὁμιλιῶν τῶν ἐπιστολῶν καὶ τῶν πραγματειῶν του ¹. Τῇ 29 Μαρτίου 1609, γράψας πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριλλος Λούκαρις, ἐδήλου πρὸς αὐτὸν ὅτι δὲν ἦτο δεκτὸς εἰς Αἴγυπτον ². Ὅθεν μεταβὰς ὁ Μάξιμος εἰς Ἰάσιον ἐπὶ τι διάστημα, ἐγκατεστάθη κατ' αὐτὸ τὸ 1609 εἰς Ἰωάννινα ὡς διδάσκαλος καὶ κήρυξ τοῦ θείου λόγου. Ἐκεῖ παρέμεινε μέχρι τοῦ 1615, μεταβὰς ὕστερον εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον, ζήσας δὲ πιθανῶς μέχρι τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς γ'. δεκαετηρίδος τοῦ ιζ' αἰῶνος ³.

Ἐν Ἰωαννίνοις εὗρέθη ἀντιμέτωπος τοῦ Διονυσίου, ἐπιμόνωσ πολεμήσας καὶ ὑποσκιάσας τὸ ἐπαναστατικὸν αὐτοῦ κατὰ τῶν τούρκων κίνημα. Τοῦτο ἐν τῇ πόλει τῶν Ἰωαννίνων ἐξεργάγη τὴν νύκτα τῆς 10ης πρὸς τὴν 11ην Σεπτεμβρίου 1611, ἐγκλεισθεὶς δέ που ὁ Μάξιμος, εἴτε οἴκοθεν, διὰ τὸν φόβον τῶν τούρκων, εἴτε ὑπὸ τούτων συλληφθεὶς, συνέταξε τὸν «Στηλευτικὸν» λόγον κατὰ τοῦ Διονυσίου καὶ τῶν συναποστησάντων αὐτῷ. Τὸν λόγον συνεπλήρωσε τῇ 24 Σεπτεμβρίου, ἐπομένως ἔγραψεν αὐτὸν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν τραγικῶν γεγονότων τῆς ἀποτυχούσης ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ φρικτοῦ θανάτου τοῦ ἡγέτου αὐτῆς ⁴. Ἀ-

1) Πρβλ. *Α. Σάργου*, Παλαιογραφικὸς ἔρwanos, ἐν τῷ περιοδ. «Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος» τόμ. ΛΓ'. 1914, σ. 76. Ὁ Μάξιμος ἐν ταῖς ὁμιλίαις του, συντεταγμέναις εἰς δημῶδη καὶ ιδιωματικὴν μᾶλλον γλῶσσαν, μιμεῖται τὸν διδάσκαλόν του Μελέτιον Πηγᾶν, τὸν ὁποῖον καὶ ἀντιγράφει ἐνίοτε.

2) *E. Legrand*, *Bibliographie hellénique (XVII siècle)* IV, 239. Πρβλ. *Α. Σάργου*, ἐνθ' ἄν. σ. 171-173 σημ.

3) Πλήρη βιβλιογραφίαν περὶ τοῦ Μαξίμου Πελοποννησίου ἴδε παρὰ *Α. Σάργου* ἐνθ' ἄν. σ. 183-186.

4) Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ *Α. Σάργου* ἐνθ' ἄν. σ. 188-240. Βραχέα ἀποσπάσματα τοῦ λόγου εἶχε δημοσιεύσει ὁ *Α. Π. Κεραμεὺς* ἐνθ' ἄν. σελ. 46-47 ὡς καὶ ὁ *Θ. Πασχίδης* ἐν Ἡμερολογίῳ τῶν Ἑλλήνων. Ἐν Βουκουρεστίῳ 1887, σ. 96-97.

πηύθυνε δὲ αὐτὸν πρὸς τοὺς συνεργάτας τοῦ Διονυσίου καὶ ἰδίᾳ πρὸς τοὺς μοναχοὺς¹, ἀλλὰ τὸ πλεῖστον ποιεῖται ἀποστροφὰς πρὸς αὐτὸν τὸν Διονύσιον. Συνέταξε δὲ αὐτὸν ἐν ἀρχαίᾳ γλώσσῃ, ἵσως ἵνα δείξῃ τὴν μεγάλην περὶ αὐτὴν ἰκανότητά του, διότι εἶχε κατηγορηθεῖ ὅτι ἐφθόνην τὸν Διονύσιον ὡς σοφόν. Ἀπὸ ῥητορικῆς ἀπόψεως ὁ λόγος εἶναι συντεταγμένος μετὰ πολλῆς τῆς ῥητορικῆς τέχνης. Ἐσκόπει δὲ δι' αὐτοῦ ὁ Μάξιμος νὰ δικαιολογήσῃ τὴν στάσιν αὐτοῦ ἔναντι τοῦ Διονυσίου καὶ τὴν πείσμανα κατὰ τῶν ἐπαναστατικῶν αὐτοῦ ἐνεργειῶν ἀντίδρασιν². Τὸ λεχθὲν ὅτι ὁ Μάξιμος συνέταξε τὸν λόγον αὐτοῦ ἵνα ἐξευμενίσῃ τοὺς τούρκους³ δὲν εἶναι ἀκαίριος, διότι ναὶ μὲν ψέγει τὸν Διονύσιον διὰ τὴν ἐπανάστασιν κατὰ τῶν τούρκων, ἀλλ' ὀνομάζει τούτους «ἀτιθάσους τυράννους» καὶ χλευστικηρίζει ὡς ἀσεβεῖς⁴. Ἐπεπώρευσσε δὲ κατὰ τῆς μνήμης τοῦ ἀοιδίμου Ἱεράρχου βόρβορον συκοφαντιῶν καὶ ὕβρεων. Ἡ ἐκθεσις αὐτοῦ εἶναι ἐμπαθὴς καὶ μεροληπτική, ὅθεν πᾶσα προσπάθεια πρὸς ἀνίχνευσιν τῆς ἀντικειμενικῆς ἀληθείας ἐκ τοῦ «Στηλιτευτικοῦ» λόγου ὁμοιάζει πρὸς προσπάθειαν χημικοῦ, ζητοῦντος νὰ ἐξαγάγῃ καθαρὸν ὕδωρ ἐκ τοῦ βορβόρου.

Ἐκτὸς τῶν ἄλλων συγγραμμάτων ὁ Μάξιμος Πελοποννήσιος τῷ 1914 ἐν Ἰωαννίνοις ἐτι εὕρισκόμενος συνέταξεν ὀμιλίαν εἰς τὰς Κυριακάς, ὧν πλεῖστα διεσώθησαν ἀντίγραφα εἰς διαφόρους Βιβλιοθήκας τῆς Ἀνατολῆς (Ἀγιοταφικοῦ Μετοχίου Κπόλεως, Ἱεροσολύμων, Ἀγίου Ὁρους, Πάτρμου, Ἀθηναίων, Μετσώρων). Τῆς συλλογῆς ταύτης τῶν ὀμιλιῶν ὁ Μάξιμος προέταξε προοίμιον, σωζόμενον ἐν συντόμῳ καὶ ἐν μακροῦ ἐκδόσει. Ἡ σύντομος ἐκδοσις περιλαμβάνει αὐτοτελῆ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῆς μακροῦς ἐκδόσεως, ἐπομένως φαίνεται ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Μάξιμος συνέταξεν αὐτήν⁵.

1) Ἐνθ' ἀν. σ. 207-208.

2) Ὁ ἴδιος, ἐνθ' ἀν. σ. 188, ὡς ἐξῆς ὀρίζει τὸν σκοπὸν τοῦ λόγου του: «Ὡσπερ αἱ τῶν σπουδαίων πράξεις μεγάλα τῷ ὄντι τοὺς τῶν καλῶν ἐραστὰς ὠφελεῖν δύναται γραφῇ παραδιδόμεναι, οὕτω δὴπου καὶ αἱ τῶν φαύλων τόλμαι οὐδὲν ἤττον τοὺς τὰ φαῦλα ἀποστευγοῦντάς τε καὶ ἀποδιοπομπουμένους ὠφελήσαιεν ἂν... Διὸ δὴ καὶ τὰ τῷ ἐξαγίστῳ ἐκείνῳ Διονυσίῳ ἐναγχος ἐνταυθὶ πεπραγμένα κακὰ καὶ πέρα κακῶν γραπτέον δεῖν μοι κατεφάνη, ὡς ἔχοιεν δὴπουθεν οἱ τῶν φαύλων πράξεων ἀπέχεσθαι βουλόμενοι οἷόν τι ἐναργὲς σημεῖον εἰς τὸ τὰ φαῦλα δύνασθαι μισεῖν καὶ ὅσον οἷόν τε μὴ ἐγχειρεῖν ἐθέλειν τούτους πώποτε».

3) Δ. Σάβρον, ἐνθ' ἀν. σ. 176.

4) Ἐνθ' ἀν. σ. 202. Πρβλ. Ἀθηναγόρα, Μητροπολίτου Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν, Διονύσιος ὁ Σκυλλόσοφος (Ἐκ τῶν «Ἑπειρωτικῶν Χρονικῶν»). Ἐν Ἰωαννίνοις 1931, σ. 4-5.

5) Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Κ. Δουβορνιάτου, Μάξιμος ὁ Πελοποννήσιος, «Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος» Ἀλεξανδρείας, ΙΓ'. 1914, σ. 458-490.

Ἄλλ' ἢ μακρὰ ἔκδοσις τοῦ προοιμίου εἶναι σπουδαία, διότι ἐν αὐτῇ περιγράφει ὁ Μάξιμος διὰ μακρῶν τὰ ἐκ τῆς ἀπαιδευσίας κακά, ἐπιτίθεται δὲ κατὰ τῶν Ἀρχιερέων ὡς μὴ ὑποστηρίζοντων τὴν παιδείαν, τοῦτο δέ, ὡς εἶπομεν, πράττει καὶ ἐν ταῖς ὁμιλίαις του, εὐκαιρίας παρεχομένης. Ἐν τῷ προοιμίῳ τούτῳ παρεμπιπτόντως ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Διονυσίου Λαρίσης, παριστῶν αὐτὸν ὡς ἔστερημένον ἀληθοῦς παιδείας, μνημονεύει δὲ καὶ τῆς ἀποτυχούσης αὐτοῦ ἐπαναστάσεως, παραπέμπων εἰς τὸν «Στηλιτευτικόν» «Δέν σοῦ λέγω ὅλον τὸν βίον, πῶς ἦταν κακῆς γνώμης, ἄλλος λόγος τὰ ἔγραψε ἐκεῖνα». Ἐπιφυλλασσόμενοι νὰ δημοσιεύσωμεν ἄλλοτε τὸ μακρότατον προοίμιον τοῦ Μαξίμου εἰς τὰς ὁμιλίας αὐτοῦ¹⁾, θὰ παραθέσωμεν περαιτέρω μετὰ τῶν ἀναγκαίων παρατηρήσεων καὶ συμπερασμάτων τὸ εἰς τὸν Διονύσιον ἀναφερόμενον ἀνέκδοτον ἀπόσπασμα.

Ἐκτὸς τῶν λόγων τοῦ Μαξίμου κατὰ τοῦ Διονυσίου, σώζονται καὶ δύο ἀνέκδοτοι ὡσαύτως ἐπιστολαὶ αὐτοῦ, ἐξ Ἰωαννίνων γεγραμμέναι. Αἱ ἐπιστολαὶ σώζονται ἐν κώδικι τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Φιλοθέου ἐν Ἀγίῳ Ὄρει ὑπ' ἀριθμ. 184 (κωδ. 1948 Ἄθωνος κατὰ τὸν κατάλογον Σπ. Λάμπρου.²⁾ Καὶ ἡ μὲν πρώτη, γραφεῖσα τῇ 31 Ὀκτωβρίου 1614, εἶναι «Ἀπόκρισις πρὸς τὸν εἰπόντα ὅτι οἱ κακοποιοὶ τῶν Ἐπισκόπων καὶ αἱ πράξεις αὐτῶν, οὐ νόγον ἀλλ' ἐπαίνου ἄξιον». Ἡ ἀπόκρισις αὕτη εἶναι λίαν μακρὰ, ἀπευθύνεται δὲ πρὸς τὸν Μητροπολίτην Ἰωαννίνων Ματθαῖον, ὅστις, ὡς πληροφοροῦμεθα ἐξ αὐτῆς, κατὰ τὴν Ἑπειρωτικὴν ἐπανάστασιν τοῦ Διονυσίου, ἐπιτροπεύων τὸν ἀσθενοῦντα Μητροπολίτην Μανασσῆν³⁾, ὡς Ἐπίσκοπος Δρυϊνουπόλεως, ὑπεστήριξεν ἐκθύμως τὸν Διονύσιον καὶ τὸ ἐπαναστατικὸν αὐτοῦ κίνημα. Ἡ πληροφορία αὕτη εἶναι σπουδαιοτάτη, μὴ ὑπάρχουσα ἐν ἄλλαις πηγαῖς, ἡ δὲ «Ἀπόκρισις» στρέφεται οὐ μόνον κατὰ τοῦ Ματθαίου, ἀλλὰ κατὰ τῶν Ἀρχιερέων καθόλου, ἀποτελοῦσα δριμύτατον κατηγορητήριον. Ὁ Μάξιμος ἔπασχεν ἐκ μονομανίας κατὰ τῶν ἀρχιερέων, τὰς ἐλλείψεις δὲ τῶν ὀλίγων ἐξελάμβαν-

1) Μερίμνη τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Τρίκκης καὶ Σταγῶν κ. Πολυκάρπου, ἀντίγραφον τοῦ μακροῦ τούτου προοιμίου τοῦ Μαξίμου ἐπόρισεν ἡμῖν ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 197 χειρογράφου κώδικος τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Βαρλαάμ τῶν Μετεώρων ὁ Πανοσιολ. Ἀρχιμανδρίτης Ἰάκωβος Σταμάτης, Προηγούμενος τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀγίας Τριάδος Μετεώρων, ᾧ καὶ εὐχαριστοῦμεν.

2) Τὴν ὑπαρξίν τῶν ἐπιστολῶν τούτων ὑπέδειξεν ἡμῖν ὁ Πανος. Εὐλόγιος Κομρίλας, Λαυριώτης, ἀντίγραφον δὲ αὐτῶν ἐπόρισεν ἡμῖν ὁ Πανοσιολογιώτατος Ἀρχιμανδρίτης Ἀθανάσιος Παντοκρατορινός, Σχολάρχης τῆς Ἀθωνιάδος Σχολῆς, ᾧ καὶ ἐνταῦμα ἐκφράζομεν τὰς ἡμετέρας εὐχαριστίας.

3) Περὶ αὐτοῦ πρβλ. Ἀθηναγόρα, Παραμυθίας καὶ Πάργης, Ἡ Ἐκκλησία Ἰωαννίνων, (Ἐκ τῶν «Ἑπειρωτικῶν Χρονικῶν») Ἐν Ἰωαννίνοις 1928, σ. 27.

νεν ὡς γενικὸν κανόνα καὶ ἐπειθήετο κατὰ παντὸς τοῦ Ἀρχιερατικοῦ συστήματος. Ἀπὸ τοιαύτης ἐπόψεως ἔχει εἰδικήν τινα σημασίαν ἡ ἐπιστολὴ αὕτη. Πρὸς τὸν «Στηλιτευτικὸν λόγον» ἡ ἐπιστολὴ ἔχει μεγάλην ὁμοιότητα, μετὰ τῆς διαφορᾶς ὅτι εἶναι γεγραμμένη ἐν ἀπλῇ γλώσσῃ καὶ ὅτι ὁ λόγος δὲν στρέφεται μόνον κατὰ τοῦ Διονυσίου, ἐνῶ ἡ ἐπιστολὴ κατὰ τοῦ Ματθαίου καὶ γενικώτερον κατὰ πάντων τῶν Ἀρχιερέων.

Ἡ δευτέρα σύντομος ἐπιστολὴ «Ἀποκρίσις πρὸς τοὺς φιλομαθεῖς ἄρχοντας τῆς Ἄρτης», περιέχει ἐρμηνεῖαν δύο στίχων τοῦ Παλαμᾶ. Λαμβάνει δὲ ἀφορμὴν ἐν αὐτῇ ὁ Μάξιμος ἵνα παραστήσῃ μὲν τὴν σημασίαν τῆς παιδείας, ἐλέγξῃ δὲ τοὺς Ἀρχιερεῖς ὡς μισοῦντας τὴν παιδείαν. Ταῦτοχρόνως ἐπιτίθεται καὶ κατὰ τῶν Ἰωαννιτῶν ὡς μισούντων τὴν παιδείαν καὶ καταδιωκόντων αὐτόν, ἐνῶ ἐδίδασκε δωρεάν. Ἐκτὸς ἄλλων ἡ ἐπιστολὴ αὕτη καθορίζει σαφῶς τὸν χρόνον τῆς διαμονῆς τοῦ Μαξίμου Πελοποννησίου ἐν Ἰωαννίνοις. Συνήθως λέγεται ὅτι μετέβη ἐκεῖ πρὸ τοῦ 1611 καὶ ἔφυγεν ἐκεῖθεν τῷ 1614. Ἀλλὰ τὴν ἀνωτέρω ἐπιστολὴν «πρὸς τοὺς ἄρχοντας τῆς Ἄρτης» γράφει ἐξ Ἰωαννίνων τῇ 1 Φεβρουαρίου 1615, λέγει δὲ ὅτι εὗρίσκετο ἐκεῖ πρὸ ἑξαετίας («ἔχω τώρα ἕξ χρόνους ἐδῶ καὶ κράζω ἐλεύθερα»). Ἐπομένως ὁ Μάξιμος μετέβη ἐκεῖ κατὰ τὸ 1609 καὶ ἀνεχώρησεν, ἐκδιωχθεὶς μᾶλλον, τῷ 1615.

Ἀμφότεραι αἱ ἐπιστολαὶ αὗται, παρὰ τὴν πολυλογίαν τῆς δευτέρας, ἐκτὸς τῶν σχετικῶν πρὸς τὸν Διονύσιον καὶ τὸν συντάκτην αὐτῶν Μάξιμον, ἔχουσιν ἱκανὴν σπουδαιότητα, διαφωτίζουσαι τὴν κατάστασιν τῶν Ἰωαννίνων, τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους καθόλου ἐν ἀρχῇ τοῦ 15. αἰῶνος. Διὰ τοῦτο θὰ δημοσιεύσωμεν αὐτὰς ἐν εὐκαιρίᾳ ἄλλης τινὸς πραγματείας, ἵνα μὴ ἐπιβαρύνωμεν τὴν παροῦσαν.

γ) Θῦμα τῆς πρώτης ἀποτυχούσης Θεσσαλικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Διονυσίου ἔπεσε πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὁ ἱερομάρτυς Σεραφεῖμ, Ἀρχιεπίσκοπος Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου, ὑποστὰς τὸ μαρτύριον ἐν ἔτει 1600, εὐθὺς μετὰ τὴν Θεσσαλικὴν ἐπανάστασιν τοῦ Διονυσίου. Τοῦ ἁγίου Σεραφεῖμ ὁ πρῶτος βιογράφος, ὁ γνωστὸς λόγιος κληρικὸς τῶν μέσων τοῦ 15. αἰῶνος Ἀναστάσιος Γόρδιος, ἀνέγραψε δι' ὀλιγίστων λέξεων τὰ κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν ἐκείνην¹. Ἀλλὰ περιέπεσεν εἰς μεγάλην σύγχυσιν, ταυτίσας τὴν Θεσσαλικὴν μετὰ τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Διονυσίου καὶ πολλοὺς εἰς τὴν πλάνην ταύτην παρασύρας. Διότι, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀφη-

1) Κ. Σάβα, Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, Ἀθήνησι 1869, σ. 214 ἐξ. Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Σεραφεῖμ, ἀρχιεπισκόπου Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου τοῦ θαυματουργοῦ. Ἔκδοσις ἐνάτη μετὰ προλεγομένων ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσάλων Ἱεζεκιήλ, Ἐν Ἀθήναις 1931. Πρὸβλ. τοῦ αὐτοῦ: Ἡ ἱερὰ Μητρόπολις Φαναριοφερσάλων, διὰ μέσου τῶν αἰώνων, «Θεολογία» Ζ', 1929, σ. 246.

γήσεως τοῦ Ἀναστασίου Γορδίου, ἐνομίσθη ὅτι ἡ Ἐπανάστασις τοῦ Διονυσίου κατὰ τῶν τούρκων, ἀρξαμένη ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐπεξετάθη εἰς τὴν Ἡπειρον, ἐνῶ δύο ἐπαναστάσεις ἐπεχείρησεν ὁ πίντολμος Διονύσιος, τὴν Θεσσαλικὴν, ἐν ἔτει 1600, καὶ τὴν Ἡπειρωτικὴν, ἐν ἔτει 1611.

δ) Γνωσιν τῶν δύο διακεκριμένων Ἐπαναστάσεων εἶχεν ὁ ἄγνωστος συντάκτης τοῦ λεγομένου «Ἡπειρωτικοῦ Χρονικοῦ», ὅπερ ἀποτελεῖ ἀποσπασμα εὐρυτέρου χρονικοῦ¹. Ἀναμφιβόλως τοῦ «Ἡπειρωτικοῦ Χρονικοῦ» συντάκτης δὲν ὑπῆρξεν οὔτε ὁ Μάξιμος Πελοποννήσιος οὔτε μαθητὴς τις αὐτοῦ. Βιβλίου δὲν ἀποκλείεται ὅτι ὁ ἄγνωστος συντάκτης εἶχεν ὑπ' ὄψει τὸν «Σηληκιετικὸν» λόγον τοῦ Μαξίμου, ἀλλὰ πάντως ἠρῶσθη καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν ἢ ἀδεσπότην παραδόσεων ἢ καὶ ἐπενόησεν ὁ ἴδιος λεπτομερείας τινάς, ἐνῶ ἀντιθέτως παραλείπει λεπτομερείας ὑπαρχούσας ἐν τῷ Σηληκιετικῷ. Ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Χρονικοῦ ἀποκομίζεται ἡ ἐντύπωσις ὅτι ὁ γράφων δὲν εἶναι σύγχρονος τῶν γεγονότων. Ἐγραφεν ἄλλως τε μετὰ τὴν ἐπὶ τοῦ τόπου τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Προδρομοῦ ἴδρυσιν τοῦ τζαμίου τοῦ Ἀσλάν πασᾶ², γενομένην ἔτη τινὰ βραδύτερον, ἐσημείωσε δὲ ὅτι μετὰ τὴν Θεσσαλικὴν Ἐπανάστασιν ὁ Διονύσιος «ἀπὸ τὸν θρόνον του ἐξώσθη καὶ ἔμεινεν ἡ Τρίκκη ὑπὸ τὴν τοῦ Λαρισσῆς ἐπίσκεψιν, διὰ τὸν φόβον τῶν τούρκων ἕως τὸ 1708 ἔτος, ὅτε ἦλθεν ἀρχιερεὺς εἰς αὐτὴν ὁ Κωνσταντῖος, ἄνθρωπος ἐνάρετος καὶ σοφός»³. Ἡ πληροφορία αὕτη δὲν εἶναι ἀκριβής, διότι ἡ θέσις τοῦ Διονυσίου, ὅστις ὑπῆρξε Μητροπολίτης Λαρισσῆς οὐχὶ δ' Ἐπίσκοπος Τρίκκης, ἐπληρώθη

1) Ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ *F. H. Rouquerville*, Voyage dans la Grèce Paris 1821, V, 282-290, ἀνεδημοσιεύθη δὲ ὑπὸ *E. Bekker* μετ' ἄλλων χρονογραφικῶν ἀποσπασμάτων ἐν τῇ σειρᾷ τῶν Βυζαντινῶν χρονογράφων ὑπὸ τὴν γενικὴν ἐπιγραφὴν «Ἡπειρωτικά». Corpus scriptorum Historiae Byzantinae t. Lipsiae. Πρὸβλ. *K. Κρουμβάχερ*, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας, μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου, Α'. Ἀθήναι 1897, σ. 799-800. Ὡσαύτως ἀνεδημοσιεύθη ὑπὸ *K. Σάθα*, ἐνθ' ἄν. σ. 211. *Γ. Λαμπριδίου*, Ζαγοριακά, Ἀθήνησι, 1870, σ. 309-311 καὶ *Δ. Σάρον*, ἐνθ' ἄν. σ. 180-182. Ὁ *Π. Ἀραβαντινός*, Χρονογραφία τῆς Ἡπείρου, Ἀθήνησι 1856, Α, 220-224 εἶχεν ὑπ' ὄψει διάφορον τῆς τοῦ Rouquerville ἔκδοσιν τοῦ Χρονικοῦ.

2) Ἐνθ' ἄν. σ. 182. Ὁ Ἀραβαντινός, Χρονογραφία τῆς Ἡπείρου Α', 220 Β', σ. 211 φαίνεται παραδεχόμενος ὅτι τὸ τζαμί ἐκτίσθη ἐπὶ τοῦ διοικητοῦ τῶν Ἰωαννίνων Ἀσλάν πασᾶ τοῦ Α', διοικήσαντος τὰ Ἰωάννινα ἐν ἀρχῇ τοῦ 17 αἰῶνος, ἀλλ' ὁ *Γ. Λαμπριδίου*, Ἡπειρωτικά μελετήματα, Ἀθήνησι 1887, σ. 78 φρονεῖ ὅτι ἴδρυτής τοῦ τζαμίου ὑπῆρξεν ἐπὶ τοῦ Ἀσλάν πασᾶ Β'. ἐγγόνου τοῦ Ἀσλάν πασᾶ Α'. κατὰ τὰ ἔτη 1712-1712. Ἀλλ' ἀναντιρρήτως τὸ τζαμί τοῦ Ἀσλάν πασᾶ, οὕτινος μνημονεύει ὁ ἀνώνυμος συντάκτης τοῦ «Ἡπειρωτικοῦ Χρονικοῦ» ἰδρύθη κατὰ τὸ ἔτος 1618, καθ' ὃ ἀπέθανεν ὁ ἴδρυτής αὐτοῦ. Ὁ Γυμνασιάρχης Ἰωαννίνων *Χρ. Σούλης* ἐδημοσίευσεν ἀνωτέρω. «Ἡπειρωτικά Χρονικά» II' 1933, σ. 87-88, τὰς τουρκικὰς ἐπὶ τοῦ τζαμίου σωζομένας ἐπιγραφάς :

3) *Δ Σάρον*, ἐνθ' ἄν. σ. 180.

ἔξ μηνας μετὰ τὴν Θεσσαλικὴν ἐπανάστασιν αὐτοῦ. Ἐν πάσῃ ὁμῶς περιπτώσει, ὁ συντάκτης τοῦ Χρονικοῦ ἔγραφε μετὰ τὸ 1709, ὅτε πράγματι ἦτο Ἐπίσκοπος Τρίκκης ὁ Κωνστάντιος α' ἀρχιεριτεύσας κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ ιη' αἰῶνος¹. Ὁ συντάκτης τοῦ Χρονικοῦ ἐὰν ἦτο σύγχρονος τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Διονυσίου, ἧς τὰ γεγονότα ἀφηγήθη, δὲν θὰ περιέπιπτεν εἰς τὸ λάθος ν' ἀναγράψῃ ὅτι συνεπεία αὐτῆς ἐγκατεστάθησαν οἱ τούρκοι ἐν τῷ Κάστρῳ τῶν Ἰωαννίνων, διότι εἶναι γεγονός ὅτι ἦσαν ἐκεῖ ἐγκατεστημένοι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1597, ἦτοι δεκατέσσαρα ὄλα ἔτη πρὸ τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Διονυσίου², ὁ δὲ πράγματι σύγχρονος τῆς Ἐπαναστάσεως ταύτης Μάξιμος ὁ Πελοποννήσιος δὲν ἀναφέρει μετὰ τῶν ἐπακολουθημάτων αὐτῆς καὶ τὴν ἀρπαγὴν τοῦ Καστροῦ τῶν Ἰωαννίνων. Τὸ «Ἡπειρωτικὸν Χρονικὸν» διεσώθη κατὰ διαφόρους ἐκδόσεις, πραγματεύεται δὲ κυρίως περὶ τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Διονυσίου, ἐν ἐχθρικῷ πρὸς τὴν μνήμην τοῦ Ἱεράρχου πνεύματι καὶ ἐν ὑφει ὑβριστικῷ καὶ κλειστοῦ καὶ ὁμοίῳ πρὸς τὸ τοῦ «Στηλιτευτικῆς» τοῦ Μ. Μάξιμου Πελοποννησίου. Καὶ εἶναι ἀληθῶς ἀτύχημα, ὡς παρατηρήθη ἤδη, ὅτι ἡ Ἡπειρωτικὴ Ἐπανάστασις τοῦ Διονυσίου «ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῆς βιβλιογραφίας του καὶ τῆς προλήψεως τοῦ ἀπομνημονεύσαντος τὴν ἐπιχειρησίν του, κατέλιπε κηλίδας ἀνοησίας ἐσχάτης εἰς τὸν ἐπιχειρηματίαν αὐτόν, ὅστις πᾶσα ᾗς ἦν οὐχὶ ἄμοιρος νοὸς καὶ ἐθνικῆς ἀρετῆς καὶ ἐνθουσιασμοῦ πατριωτικωτάτου»³.

Οὐχὶ πιθανῶς, ἀλλὰ πράγματι ὁ ἀείμνηστος Ἱεράρχης, δις ἀποπειραθεὶς νὰ συντρίψῃ τὸν τουρκικὸν ζυγόν, δὲν ἐστερεῖτο νοὸς καὶ ἐθνικῆς ἀρετῆς καὶ ἐνθουσιασμοῦ πατριωτικωτάτου· εἶχε μόνον ὑπερβολικὴν πίστιν καὶ ὑπερβολικὴν τόλμην. Ἀλλ' ἄλλοίμονον, ἂν ἔλειπον τοιοῦτοι Ἱεράρχαι καὶ τοιοῦτοι ἡγέται τοῦ δουλεύοντος Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Ἡ ἡμισέληνος θὰ ἐκυμάτιζεν ἴσως ἔτι οὐχὶ μόνον ἐπὶ τοῦ Πίνδου καὶ τοῦ Καστροῦ τῶν Ἰωαννίνων, ἀλλὰ καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

Μὴ ἔχοντες ἄλλας πηγὰς, παρὰ μόνον τὰς ἀνωτέρω, θὰ προσπαθίσωμεν διὰ μέσου αὐτῶν, ἐπιβοηθούμενοι καὶ ὑπὸ ἄλλων ἱστορικῶν μαρτυριῶν καὶ ἐνδείξεων, νὰ ἐκθέσωμεν τὰ κατὰ τὸν Διονύσιον β' Μητροπολίτην Λαρίσης-Τρίκκης τὸν «Φιλόσοφον»⁴.

1) Ν. Γιαννοπούλου, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θεσσαλίας, «Ἐπετηρίς» Ἐθνολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός» I, 1914, σ. 31.

2) Α. Σάρρου, ἐνθ' ἀν. σ. 183. Ἀθηναγόρα, Παρομυθίας καὶ Πάρονης, Νέος Κουβαράς. Ἐν Ἰωαννίνοις (ἐκ τῶν «Ἡπειρωτικῶν Χρονικῶν») 1929, σ. 11-12. Τοῦ αὐτοῦ: Ἡ Ἐκκλησία Ἰωαννίνων σ. 26-27.

3) Π. Ἀραβαντινοῦ, ἐνθ' ἀν. σ. 221 σημ.

4) Πλήρη ἀναγραφὴν τῆς σχετικῆς πρὸς τὸν Διονύσιον βιβλιογραφίας ἴδε παρὰ

Ὁ Διονύσιος ἐν τῇ διακονίᾳ τῆς Ἐκκλησίας Κων)πόλεως.

Ὁ Διονύσιος κατήγετο ἐξ Ἠλείου καὶ πιθανῶς ἐκ τῆς Ἐπαρχίας Παραμυθίας¹. Ὁ Μάξιμος Πελοποννήσιος δὲν κατεδέχθη ἢ ἴσως καὶ ἐφοβήθη ν' ἀναγράψῃ σχετικὴν τινα πρὸς τὴν καταγωγὴν αὐτοῦ λεπτομέρειαν, «οὐ γὰρ ἀνέχομαι γένος αὐτοῦ καὶ πατρίδα καὶ τἄλλα εἰπεῖν, πολλῶν ἔνεκα»². Ἄλλ' ἐκ τῆς πληροφορίας αὐτοῦ ὅτι ὁ Διονύσιος κατὰ τὴν Ἠπειρωτικὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1611 ἦτο ἑβδομηκοντούτης, ἀσφαλῶς συναγομένον ὅτι ἐγεννήθη τῷ 1541. Ἀναμφιβόλως δ' ἐμόνασεν ἐν τῇ Μονῇ ἁγίου Δημητρίου τοῦ Διχούνη ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ Παραμυθίας, μεταξὺ τῶν χωρίων Κερασσόβου καὶ Ραδοβιστίου, διότι καὶ τὸ «Ἠπειρωτικὸν Χρονικὸν» λέγει ὅτι ἐν τῇ Μονῇ ταύτῃ εἶχε χρηματίσει μοναχὸς καὶ πρὸ τῆς Ἠπειρωτικῆς Ἐπανάστασεως καὶ ὁ Μάξιμος Πελοποννήσιος ἐν τῷ «Σηλιτευτικῷ» ὅτι ὑπέστη κουρὰν «οὐ πάνυ νέος», κατὰ τὰς διατάξεις τῆς Ἐκκλησίας δοῦς τὰς κεκανονισμένας ἰσχύσεις³. Ἐκμαζὺν δὲ τότε ἡ Μονὴ αὕτη, ἔχουσα 18 Μετόχια, πολλὰ καὶ πλούσια κτήματα, εἰς 25 χωρία τῆς Ἠλείου.

Ἄλλ' ὁ Διονύσιος δὲν ἦτο προσωρισμένος νὰ ἴσται ἐν τῷ στάδιον τῆς ζωῆς του ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς Μονῆς⁴. Ἀγνωστον τῇ προστασίᾳ τίνος ἔτυχεν εὐρυτάτης παιδείσεως, μεταβὰς πιθανῶς εἰς Βενετίαν καὶ Πατάβιον, ὡς ἔπραττον τότε πάντες οἱ μορφούμενοι Ἕλληνες καὶ δὴ καὶ οἱ κληρικοί, σπουδάσας δ' ἐκτὸς τῆς φιλολογίας καὶ φιλοσοφίας τὴν ἰατρικὴν. Ὁ τίτλος τοῦ φιλοσόφου δὲν ἦτο τότε σπάνιος, ἀποδιδόμενος γενικῶς εἰς τοὺς λογίους· φιλόσοφος λ. χ. ὠνομάζετο ὡς λαϊκὸς ὁ Κύριλλος (Κωνσταντῖνος) Λούκαρις, φιλόσοφος καὶ σοφὸς ὑπὸ τοῦ Λουκάρεως ἐν ἐπιστολαῖς καλεῖται ὁ τοῦ Διονυσίου κατήγορος Μάξιμος ὁ Πελοποννήσιος. Οὗτος δὲ λέγει, προκειμένου περὶ τοῦ τίτλου, ὅτι φιλόσοφοι ἔκα-

Δ. Σάραφ, ἐνθ' ἀν. σ. 186-187. Προσθετέον δὲ τὴν ἀνωτέρω ὑποσημειωθεῖσαν πραγματείαν τοῦ Μητροπολίτου Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν, Ἀθηναγόρα καὶ τὸ ἄρθρον Χ. Ι. Σούλη, Διονύσιος ὁ Σκυλλόσοφος Ἐπίσκοπος Τρίκκης, ἐν Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, τόμ. Θ'. σ. 406.

1) Χ. Χριστοβασίλη, Ἐθνικὰ Ἔθνη, ἐν Ἀθήναις 1902, σ. 100. Ἀθηναγόρα, Μητροπολίτου Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν, Διονύσιος ὁ Σκυλλόσοφος, σ. 3.

2) Ἐνθ' ἀν. σ. 188.

3) Αὐτόθι, σ. 190. «Τί ἔδει σε βασιλείας ἐπιγείου, κόσμου καὶ τὰτοῦ κόσμου ἅπαξ ἀρνησάμενον καὶ μακρὰ χαίρειν φράσαντι τούτοις ὅτε τὴν κόμην ἐκείρου, ὡς ὄφειλες, ἤδη τῆς κεφαλῆς...; Οὐ γὰρ πάνυ νέος ἐτύγχανες ὢν, ὅτε τὸ μοναχικὸν ἡμφιέσω τριβώνιον... καὶ τὴν κόμην ἀπέθου».

4) Ὁ Σπ. Λάμπρος, ἐνθ' ἀν. σ. 344, ὑπέλαβεν ὅτι ὁ Διονύσιος καὶ ὅτε ἐπανεστάτησε κατὰ τῶν Τούρκων ἦτο «ἀπλοῦς μοναχός».

λοῦντο οἱ φιλολογικῆς μεμορφωμένοι καὶ τὴν γραμματικὴν ἰδότες, «οἰόμεθα γὰρ ἡμεῖς οἱ γραμματικῆς μόνῃς μετέχοντες καὶ ταῦτα οὐδὲ τοὺς κανόνας αὐτῆς καλῶς ἐπιστάμενοι καὶ φιλόσοφοι καλεῖσθαι καὶ μάλιστα παρὰ τοῖς μέρεσι τούτοις, οὐκ εἰδότες ὡς οὔτε ἀρκεῖ μόνῃ γραμματικῇ, κἂν ἐπ' ἀκριβείας τις εἰδὼς εἴη, πρὸς τὸ δύνασθαι φιλόσοφον ποιεῖσθαι ἢ φιλοσοφικῶν ἐφάπτεσθαι λόγων. Ταῦτα γενικῶς καθορίσας ὁ Μάξιμος καὶ πληροφορήσας ὅτι ἐν Ἡπειρῷ ἰδίως («καὶ μάλιστα παρὰ τοῖς μέρεσι τούτοις») φιλόσοφοι ὀνομαζόντο οἱ τὴν γραμματικὴν εἰδότες, λέγει περὶ τοῦ Διονυσίου, τὸν ὅποιον ἐν πᾶσι φέγει καὶ κατηγορεῖ, ὅτι μικρὸν τι τῶν ἄλλων ὑπερέχειν οἴηθείς, ἐπήρθη τῇ διανοίᾳ τοσοῦτον, ὥστε ἐνόμιζεν ἑαυτὸν «ὑπερέφελον» καὶ περιεφρόνει τοὺς πάντας, διότι ἔτυχε παιδεύσεώς τινος καὶ πολὺ ὀλίγον περὶ τὴν γραμματικὴν ἡσχολήθη, «διὰ τὸ σπουδῆς πρὸς ἀντιποιηθῆναι καὶ τῇ γραμματικῇ μόνῃ μικρὸν χρόνον ἐνομιλῆσαι». Διὰ ταῦτα «οὐκ ἠρυθρία φιλόσοφον ἑαυτὸν χρῆναι καλεῖσθαι». Ὁ Μάξιμος ἐκ πάθους καὶ μίσους ταῦτα σημειώσας, δι' ἄλλων πληροφοριῶν ὅπως μαρτυρεῖ ὅτι δὲν ἐθεώρει ἑαυτὸν ἀπλῶς ὁ ἴδιος ὁ Διονύσιος φιλόσοφον, ἀλλ' ὑπὸ πάντων οὕτως ἐτιτλοφορεῖτο. «Φιλόσοφος παρὰ πάντων ὀνομαζόμενος» λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ Μάξιμος «φιλόσοφος παρὰ πάντων ἐνομιζόν, ἐγνώριζον αὐτὸν πάντες ὡς «σοφόν», «φιλόσοφον καὶ ἱατρὸν» Ἐπιβεβαιωτικῶς λοιπὸν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐτιτλοφορεῖτο παρὰ πάντων ὁ Διονύσιος «φιλόσοφος». Καὶ ἀναμφισβότως ὁ τίτλος οὗτος ὠφείλετο εἰς τὴν μεγάλην παιδεύσιν αὐτοῦ. Ὁ Μάξιμος εἰρωνεύεται αὐτὸν διὰ τὰς ἱατρικὰς του γνώσεις, ἀλλὰ περαιτέρω θὰ ἴδωμεν ὅτι ὁ Διονύσιος ἐν Ἡπειρῷ κατὰ τὴν προπαρασκευὴν τῆς ἐπαναστάσεως ἵσκει καὶ τὴν ἱατρικὴν μεταξὺ τῶν χωρικῶν.

Ἐκ τινῶν ἐνδείξεων τοῦ Προοιμίου εἰς τὰς Ὀμιλίας τοῦ Μαξίμου καταφαίνεται ὅτι ὁ Διονύσιος συνεπλήρωσε τὰς σπουδὰς του ἐν Κ)πόλει. Γενικῶς δὲ κρίνων ὁ Μάξιμος τὸν Διονύσιον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς παιδείας του ἐσημείωσε τὰ ἑξῆς ἐν τῷ Προοιμίῳ παραπέμπας καὶ εἰς τὰ «Στηλιτευτικά». «Ἐσὺ μὲ τὸ νὰ εἶσαι ἄσοφος, λέγει, ... φέρνεις εἰς τὸ μέσον τὸν θεόργιστον ἐκεῖνον Διονύσιον ὅπου ἦτον σοφὸς καὶ μὲ τὴν σοφίαν του ἐπροξένησε τὰ κακὰ ἐτοῦτα. Καὶ εἰς τοῦτο ἤθελες ἔχει κάποιον δίκαιον ἂν ἤθελεν ἦσται ἐκεῖνος σοφὸς ἄνθρωπος. Ἄλλὰ ἐγὼ σοῦ λέγω καὶ ὅσοι γνωρίζουν τὸν κόσμον, πῶς ὁ Διονύσιος ἦτον ἀμαθής, ὀλίγον τίποτε ἠξεύροντας ἀπὸ ἐσένα. Διότι νὰ σοῦ εἰπῶ ἰὶ ἠξευρεν ἐκεῖνος ὁ δυστυχέστατος καὶ κακοπράγμων. Ἀφοῦ ἐγύρισε τὸν κόσμον, ἔμαθε ὀλίγην

1) Ἐνθ' ἄν. σ. 206.

2) Ἐνθ' ἄν. σ. 198. 199. Πρβλ. σ. 189. Χ. Χρηστοβασιλῆ, Ἐθνικά Ἄσματα σ. 100.

Γραμματικήν, διότι οὐδὲ αὐτὴν ἐκαλογνώριζεν, ἀπ' ἐκεῖ ἔμαθεν ὀλίγα Ποιητικά, ἀμὴ δὲν τὰ ἐτελείωσεν. Ἄλλο μάθημαδὲν ἤκουσεν ἀπὸ διδάσκαλον. Ἠθέλησε νὰ ἔμπη τάχα εἰς τὴν Λογικήν, ἀμὴ κι' ἂν ἔμπηκεν, ἀλλὰ πλεον ὀγλήγορα τὴν ἀφῆκεν, παρὰ ὅπου τὴν ἔπιασε. Διότι δὲν τὸν ἀφιναν τὰ σκάνδαλα ὅπου ἐπολέμα μετ' τὸν Νικηφόρον, καὶ ἐχάλασαν τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν. Μετὰ ταῦτα ὡσάν ἔγεινεν Ἀρχιερεύς, εὗρηκεν ἀνθρώπους ἀμαθεῖς καὶ ἔκαμεν εἰς αὐτοὺς τὸν Θεολόγον καὶ Φιλόσοπον, ὅπου οὔτε θεολογίαν εἶδε ποτέ του, οὔτε φιλοσοφίαν, μόνον ἐμετήρχειο κίποιες διαβολίαις λεκανομαντικαῖς καὶ μυστικαῖς, αἱ ὅποιαί τὸν ἔφεραν εἰς τὸ τέλος ὅπου τὸν ἔφεραν καὶ ἔγεινε κακὴ τύχη εἰς πολλοὺς τόπους...»

Περαιτέρω θὰ ἴδωμεν τί ὑπαινίσσεται λέγων ὁ Μάξιμος ὅτι ὁ Διονύσιος μετὰ τοῦ Νικηφόρου ἐχάλασε τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ παρὰ πᾶσαν τὴν μοχθηρίαν μεθ' ἧς τ' ἀνωτέρω ἐσημείωσεν ὁ Μάξιμος παρέχει σπουδαίας ἐνδείξεις περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ μορφώσεως τοῦ Διονυσίου, συνεχισθείσης ἐν ΚΠόλει. Διότι ἐσπούδασε τὴν Γραμματικήν, τὴν Ποίησιν καὶ τὴν Λογικήν, ἤτοι πλήρη τὸν κύκλον τῶν μαθημάτων κατὰ τὸ τότε κρατοῦν ἐν ταῖς Σχολαῖς πρόγραμμα, μὴ συμπληρώσας μόνον τὴν Λογικήν, ἤτοι τὰ φιλοσοφικά μαθήματα. Ἐν τούτοις ἐθεωρεῖτο Θεολόγος καὶ Φιλόσοφος. Ὁ Μάξιμος ἠρνεῖτο ὅτι ὑπῆρξε τοιοῦτος ὁ Διονύσιος, κατηγορεῖ δὲ αὐτὸν ἐν τῷ ἀνωτέρω ἀποσπάσματι ὅτι ἠσχολεῖτο μετὰ τὴν λεκανομαντείαν καὶ περὶ τινὰς μυστικὰς πράξεις.

Τὴν ἀόριστον κατηγορίαν ταύτην ἐπαναλαμβάνει καὶ ἐν τῷ «Στηλιτευτικῷ» σημειώσας ὅτι ὁ Διονύσιος «γενεθλιαλογίαν καὶ ἀστρολογίαν ἔφασκεν εἰδέναι»¹, ὁ δὲ συντάκτης τῶν «Ἠπειρωτικῶν Χρονικῶν» προστίθησιν ὅτι ἦτο «ἀστρολόγος καὶ λεκανομάντης, ὅστις διὰ τοιαῦτα ἄσεμνα καὶ ἄτοπα ἔργα ἀπὸ τὸν θρόνον του ἐξώσθη»². Ἡ πατριαρχικὴ καὶ συνοδικὴ πράξις, δι' ἧς ἐθεωρήθη ἐκπιωτος τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου Λαρίσης ὁ Διονύσιος καὶ ἐξελέγη ὁ Θεωνᾶς, δὲν ἀναφέρει, ὡς περαιτέρω θὰ ἴδωμεν, τοιαύτας κατηγορίας. Ἐπομένως ψεύδεται ὁ συντάκτης τῶν «Ἠπειρωτικῶν Χρονικῶν», ἀλλὰ πιθανῶς αἱ ἀνωτέρω κατηγορίαι ἀπέρρευσαν ἐκ τοῦ ὅτι ἠσχολεῖτο περὶ τὴν ἀστρονομίαν ὁ Διονύσιος. Βέβαια δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἐν τῷ πατριωτικῷ αὐτοῦ ἐνθουσιασμῷ ἐπίστευεν εἰς τὰς παραδόσεις καὶ τοὺς χρησμοὺς περὶ ταχείας καταλύσεως τῆς τουρκικῆς τυραννίας καὶ ἀπελευθερώσεως τοῦ δουλεύοντος

1) Αὐτόθι, σ. 206.

2) Αὐτόθι, σ. 180. Προβλ. τὰς ἐκφράσεις τοῦ Μαξίμου, «τοῖς τοῦ ἐμβρονητοῦ Διονυσίου κληδονισμοῖς τε καὶ οἰωνισμοῖς πάντως καὶ δὴ καὶ μαντεύμασι, σ. 197: «τοῖς οἰωνισμοῖς τε καὶ μαντεύμασι τοῦ Διονυσίου καταπιεθέντες», σ. 198.

έλληνικοῦ Γένους. Ἡ πίστις αὐτοῦ αὐτῇ ἐνέπνευσεν εἰς αὐτὸν τὰς δύο λίαν ἐπικινδύνους ἐπαναστάσεις ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Ἡπείρῳ.

Τὸ βῆρος τῆς Τουρκικῆς τυραννίας εἶχε δοκιμάσει ὁ Διονύσιος ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει, ἔνθα συνεπλήρωσεν, ὡς εἶδομεν, τὰς σπουδὰς του καὶ εἰργάσθη ὡς κληρικὸς καὶ ἱεροδιάκονος τοῦ εὐκλεοῦς Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου β' τοῦ Τρανοῦ (†1595), θεατῆς καὶ μέτοχος γενόμενος τῶν δραματικῶν γεγονότων τῆς πατριαρχείας αὐτοῦ¹. Διαπρέψας πρότερον ἐν τῇ Μητροπόλει Λαρίσης ἐξελέγη ὁ Ἱερεμίας τῇ 5 Μαΐου 1572 Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, ἀλλὰ μετὰ ἑπταετίαν, ἦτοι κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1579, ἀπεμακρύνθη τοῦ θρόνου ὑπὸ τοῦ καταλαθόντος αὐτὸν τῇ 29 Νοεμβρίου 1579 Μητροφάνους γ', θανόντος δὲ τούτου τῇ 9 Αὐγούστου 1580, κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἀνῆλθε καὶ πάλιν τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὁ Ἱερεμίας β', ὅστις, ἐκτὸς ἄλλων, εἶχε συνεπικούρους καὶ συναντιλήπτορας δύο διακεκριμένους καὶ ἔλλογιματάτους κληρικούς, ἀμφοτέρους ἱεροδιακόνους τότε, τὸν ἡμέτερον Διονύσιον τὸν Φιλόσοφον καὶ «ἰατρὸν» καὶ Νικηφόρον τὸν «Διδάσκαλον»². Φαίνεται ὅτι ἀμφότεροι οἱ συνεργάται τοῦ Ἱερεμίου τὴν αὐτὴν εἶχον μόρφωσιν, ἀλλ' ἀντιζηλία τις ὑπῆρχε μεταξὺ αὐτῶν. Οἱ ἐχθροὶ τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου, δι' ἰσχυρῶν μέσων παρὰ τῇ τουρκικῇ κυβερνήσει, κατώρθωσαν νὰ προκαλέσουν οὐ μόνον νέαν πτώσιν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἔξορίαν εἰς Ρόδον, κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Μαρτίου 1584. Καὶ διωρίσθη μὲν ὁ Νικηφόρος τοποτηρητῆς τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου, ἀλλὰ τῇ 20 Μαρτίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους κατέλαβεν αὐτὸν παρανόμως ὁ Παχώμιος Μπατέστας. Διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Νικηφόρου, τῇ 27 Φεβρουαρίου 1586, ἐξέλεσε μὲν τοῦ θρόνου ὁ Παχώμιος, ἀλλ' ἀντὶ τοῦ ἔξοριστοῦ Ἱερεμίου β' αὐθημερὸν ἀνηγορεύθη Πατριάρχης Κων)πόλεως ὁ Θεόληπτος β', τῇ συνδρομῇ καὶ τοῦ ἐν Κ)πόλει παρεπιδημοῦντος τότε Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Σιλδέστρου (1569-1590). Ὁ Θεόληπτος εἶχεν ὑποσχεθῆ νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὸν Ἱερεμίαν, ἀλλ' ἐκράτησε τὴν ἀρχὴν ἐπὶ τινὰς μῆνας, ὁ δὲ τοποτηρητῆς τοῦ Ἱερεμίου Νικηφόρος ἐξωρίσθη εἰς Κύπρον³.

1) Περὶ τοῦ Ἱερεμίου β' ἴδε *Μ. Γεδεών*, Πατριαρχικοὶ πίνακες, ἐν Κ)πόλει 1890, σ. 518 ἐξ. *Κ. Σάβα*, Βιογραφικὸν σχεδίασμα περὶ Ἱερεμίου β' Ἀθῆναι 1870. *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου* (Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν) Σχέσεις Ὀρθοδόξων καὶ Διαμαρτυρομένων ἀπὸ Ἱερεμίου β' μέχρι Κυρίλλου Λουσάρεως, ἐν Ἱεροσολύμοις 1927.

2) *Ματθαίου Μυρέων* Βίος καὶ πολιτεία τῆς ὁσίας μητρὸς ἡμῶν Παρασκευῆς τῆς Νέας τῆς ἐξ Ἐπιβατῶν, παρὰ *Α. Π. Κεραμεῖ*, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμικῆς Σταχυολογίας ἐν Πειρουπόλει 1891, Α, 451.452.

3) *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, Ἡ Ἐκκλησία Κύπρου ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἐν Ἀθῆναις 1929, σ. 15-16.